

ГОЙДАЛО І. В.,
аспірант кафедри теорії
та історії держави та права
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.123 (477)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ М. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Проаналізовано політико-правові погляди М. Грушевського. Розглянуто питання автономії, федералізму та соборності у тогочасних історичних умовах. Аргументовано доведено, що науковий доробок М. Грушевського є актуальним для сучасного державотворчого процесу в Україні.

Ключові слова: політико-правові погляди, М. Грушевський, Українська Центральна Рада.

Проанализированы политико-правовые взгляды М. Грушевского. Рассмотрены вопросы автономии, федерализма и соборности. Аргументировано доказано, что научные труды М. Грушевского актуальны для современного процесса государственного строительства.

Ключевые слова: политико-правовые взгляды, М. Грушевский, Украинская Центральная Рада.

This article analyzes M. Hrushevsky's political and legal views. It studies issue of autonomy, federalism and unity. It proves that scientific work of M. Hrushevsky is relevant to modern state building process.

Key words: political and legal views, M. Hrushevsky, Ukrainian Central Rada.

Вступ. Лютнева буржуазна революція 1917 р. в Російській імперії стала справжнім каталізатором кардинальних змін, зокрема й на українських землях. Падіння самодержавства викликало бурхливий розвиток нових політико-правових, соціально-економічних та культурних процесів. Демократизація суспільства, динамічна легалізація багатопартійності, діяльність великої кількості осередків самоуправління на місцевому рівні – такими були основні характеристики генези революційного процесу в Україні [9, с. 382–383]. Представники вітчизняної еліти, передусім інтелігенції, виступили ініціаторами загальної підтримки проголошених революцією національних, соціально-економічних, політико-правових гасел, у кінцевому підсумку розпочався процес утворення загальноукраїнського громадсько-політичного центру.

Постановка завдання. Сам М. Грушевський уже з моменту падіння «старого режиму» чітко усвідомлював головну ціль українського демократичного руху, яку сформулював на підставі обставин реального політичного моменту та настроїв у середовищі національно-визвольних сил. Забезпечення фундаментальних політико-правових прав та інтересів українського народу стало для М. Грушевського та українського визвольного руху, від імені якого він виступив, стрижневою ідеєю, навколо якої концептуально поставали ідеологічні орієнтири численних вітчизняних партій та організацій. Далі вчений так розвинув думку, спрямовану на досягнення конкретного важливого результату: «Для сього зараз же, як упав старий режим, українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатися у спільний, одиностайний і політико-правовий організації на весь час, поки не буде досягнута спільна мета: широка національно-територіальна автономія України в федеративній демократичній Російській республіці» [6, с. 17]. Такою організацією стала Центральна Рада, яка мала виробити і реалізувати спільний загальноукраїнський революційний курс.

Результати дослідження. У першій половині березня 1917 р. Центральна Рада стала лише як громадська і дорадча інституція, яка ставила себе в залежність від перебігу загальноросійського революційного процесу і, звісно, не усвідомлювала повністю своєї відповідальної історичної місії [2, с. 38]. З цього приводу слушно зазначив П. Христюк: «Виробленого пляну діяльності Центральна Рада на початку свого існування не мала. Так само не був усталений і склад» [11, с. 15–16].

Водночас розвиток українського революційного руху характеризувався тенденцією поступової трансформації Центральної Ради з провінційного громадського органу до національного передпарламенту. Відтак факт набуття всеукраїнського статусу вимагав від її очільників завершити процес легітимації нової влади не лише в середовищі української інтелігенції, а й серед представників інших, широких верств народу. Якщо для першої соціальної групи усвідомлення ролі Центральної Ради було зрозумілим, то для селянства й робітництва її образ постав як черговий революційний орган без конкретної, зрозумілої програми перетворень. З цього приводу В. Верстюк писав: «Метаморфозу, що її зазнала Центральна Рада протягом весни 1917 р., можна пояснити двома причинами. По-перше, несподіваним, непрогнозованим вибухом стихійного українського руху, а по-друге, «феноменом Грушевського». Саме завдяки тому, що він зміг чітко сформулювати лозунги і втілити їх у життя, Центральна Рада піднеслася на гребінь української революції» [2, с. 38]. Адже учений обрав на той час звичайний для себе найбільш прийнятний і поширений спосіб викладення власної ідеологічної та політико-правової позиції – це підготовка й видання низки статей з найбільш актуальних питань того часу. Власне публіцистичні праці М. Грушевського 1917–1918 р.р. мають не лише яскравий ідейно-політичний характер, а й виступають перевіреним засобом доведення свого політичного авторитету і є формою обґрунтування нових завдань українського визвольного руху. Науковий аналіз виданих ЦР офіційних і нормативних документів дозволяє стверджувати про вироблення цілеспрямованої політики, спрямованої на закладення реальних підстав українського вектора розвитку на автономію та федерацію [11].

М. Грушевський, прибувши до Києва, чудово розумів важливість досягнення повного домінування та авторитету ЦР, та перетворення її на могутній владний механізм, з яким би рахувалися не лише політичні партії, громадські організації, прості (пересічні) українці, але й загальноросійські владні органи. Активізація діяльності ЦР першого ж місяця виявилася у відновленні україномовної періодичної преси, організації та проведення всеукраїнської маніфестації 19 березня 1917 р. Перший захід характеризував ЦР як інституцію з владними повноваженнями, другий – став одним із кроків, спрямованих на її легітимацію. Під керівництвом М. Грушевського Рада зуміла бездоганно здійснити заходи щодо підтвердження самостійності своїх дій з оперттям на демократичну процедуру прийняття всіх офіційних рішень. 19 березня 1917 р. з початком маніфестації вийшов друком перший номер «Вістей з української Центральної Ради». Варто вказати, що всеукраїнський захід, організований ЦР на хвилі революційної ейфорії, переріс в Українське віче на Софіївському майдані. Одним із виступаючих на віче був М. Грушевський. Народне зібрання одностайно підтримало заздалегідь підготовлені ЦР резолюції. Результатом велелюдного заходу стало набуття українським революційним рухом масовості та формулювання головних вимог і завдань, висунутих перед ЦР учасниками маніфестації. Останній факт можна розглядати, як свідомий крок українців щодо делегування владних повноважень ЦР. Власне після вказаних подій М. Грушевський зрозумів важливість всеукраїнського утвердження ЦР як центрального органу керівництва українською революцією, відтак «за демонстрацією київської бази українства мусила піти демонстрація в розмірах всеукраїнських» [5, с. 136–137].

Саме в революційний час для М. Грушевського з'явилася змога реалізувати свою державно-правову концепцію на практиці, тому іншого шляху діяльності ЦР, як поступове утвердження автономного статусу України, на даному етапі він не уявляв. Після всеукраїнської маніфестації вчений готує одну з програмових статей доби ЦР – «Велика хвиля», яка була опублікована 25 березня 1917 р. у першому числі газети «Нова Рада». Автор по-революційному проаналізував суспільну і політико-правову ситуацію, що склалася після падіння російського самодержавства. Вона принципово відрізнялася від тих історичних обставин, за яких перебував український народ до цих подій. У згаданій статті М. Грушевський прямо закликав активістів українського руху до кардинальної зміни напрямів відстоювання своїх прав та інтересів. Він вимагав рішучого переходу до відкритої політичної боротьби, активі-

зації та об'єднання всіх українських сил: «Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягнути старі українські петиції й подавати їх наново правительству, як наші домагання в данім моменті. Не може бути більшого нерозуміння хвилі, як наші старі домагання вважати мірою українських потреб у теперішності і сповненням їх думати задоволити потреби нинішнього українського життя. Те, чого ми добивалися п'ять, чотири, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийнято українським громадянством з щирою подякою.., але воно ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, «розв'язанням українського питання» для даного моменту. Українського питання вже нема. Є вільний, великий Український народ, який буде свою долю в нових умовах свободи» [5, с. 130].

Сформовані федералістичні погляди М. Грушевського навесні 1917 р. фактично послужили готовою політичною концепцією практичної діяльності ЦР. Причому ця концепція містила головні ідеологічні засади подальших дій. У практичному вимірі вчений вдало застосував уже вироблену українською суспільно-політичною думкою державно-правову теорію для обґрунтування актуальних завдань української революції. Щоправда, не можна з упевненістю твердити, що федералізм в його усвідомленні виступав, як певний важливий і необхідний крок до здобуття національної незалежності, адже потрібно враховувати настрої в середовищі наскрізь соціалістичної української еліти, особливості становлення її світогляду, в якому однозначно домінували народницьке світосприйняття та соціалістичні ідеали.

Отже, М. Грушевський навесні 1917 р. в основному сформулював ідеологічні засади українського визвольного руху й визначив безпосередні політико-правові завдання діяльності ЦР [10, с. 32]. Відтак, здобуття Україною національно-територіальної автономії в складі демократичної федеративної Росії стало провідним гаслом тогочасної революційної боротьби [2, с. 41].

Відправною точкою організаційного становлення ЦР стало проведення 6–8 квітня 1917 р. Всеукраїнського національного конгресу. Ідея проведення всеукраїнського форуму викликала пошавлення в середовищі українських партій та організацій. Зокрема, 25–26 березня 1917 р. відбувся з'їзд Товариства українських поступовців (ТУП), який отримав нову назву – Союз українських автономістів-федералістів (СУАФ). До речі, питання запровадження автономії було ключовим у порядку денному зібрання й дістало повну підтримку серед членів СУАФ. Як відомо, на цьому форумі головував сам М. Грушевський, позиція котрого, звісно, вплинула на зміст прийнятих рішень. Саме тоді вперше було висунуто ідею скликання з'їзду народів Росії для організації Союзу недержавних народів, які домагалися автономії для себе та поступової перебудови Росії у демократичну федеративну республіку. Крім того, 4–5 квітня 1917 р. відбулася конференція Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР).

Без сумніву, М. Грушевський відіграв надзвичайно вагомий роль в Українській революції 1917–1921 р.р., визначивши ряд концептуальних засад і політико-правових завдань українського визвольного руху та організаційних змін у структурі ЦР, що набула значення національного передпарламенту. Проте і після цього правовий статус ЦР не був чітко визначений і прописаний, з огляду на це вона ще іменувалася: Українська народна рада, національний уряд України, виконавчий орган громадських організацій, крайова рада, крайовий комісаріат тощо [13, с. 11].

Після проведення Всеукраїнського конгресу політичний курс ЦР був спрямований на утвердження автономного устрою України. 26 червня 1917 р. був прийнятий на сесії ЦР досить цікавий документ – «Декларація Генерального секретаріату Центральної Української Ради», який був пролобійований В. Винниченком та українськими соціал-демократами. Причому текст Декларації не містив федералістських принципів, не згадувалося головне завдання, визначене ЦР. Відсутність революційних державно-правових гасел у Декларації можна пояснити лише тим, що деяка частина представників українського руху вважала автономію України вже реальним, доконаним фактом, який не піддавався сумніву. Стосовно державно-правових позицій документ окреслює лише завдання Генерального секретаріату. Він у «справах міжнародних має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської Республіки... На першому плані перед Секретаріатом міжнародних справ стоїть скликання з'їзду представників народів і областей Росії, підготовлення матеріалу до сього з'їзду» [5, с. 140]. Як випливає з Декларації, впровадження автономістського курсу було доручено одному з

відомств Генерального секретаріату та віднесено до розряду міжнаціональних відносин, що свідчить про певну недооцінку авторами декларації особливостей та закономірностей революційного процесу. Згаданий документ був підданий критиці з боку М. Грушевського, як своєрідний відступ у домаганнях України отримати статус автономії. Він прокоментував цей документ таким чином. «Видима річ, автори її (правдоподібно, головно Винниченко з Христюком, голова з писарем), – згодом вказував учений, – пильно вважали, щоб не заявити виразних претензій на публічно правову, загальнообов'язкову краю владу і вимежувати для Ген[ерального] секретаріату якусь специфічну сферу ділання, щоб воно не входило в конфлікт із російською державною машиною (провінційною) і, з другого боку, не зіставалось тільки в межах «морального авторитету» національного осередка, ні для кого не обов'язкового, крім тих, хто хочуть добровільно йти за його директивами» [5, с. 136–137]. Принагідно зауважимо, що політик перекладав усю відповідальність за характер документа на поміркованих українських соціал-демократів, що складали більшість у Генеральному секретаріаті, «які рішучо були противні всяким таким «узурпаціям» і стояли на тім, що Генер[альний] секр[етаріат] має «підготовляти підвалини» автономному ладові, а не братися до нього» [5, с. 137].

М. Грушевський твердо відстоював свої державно-правові позиції під час керівництва ЦР й після прийняття II Універсалу. Політичний успіх та послідовна реалізація федералістської концепції сприяли зміцненню лідерських позицій голови Центральної Ради, як очільника українського революційного руху. Схарактеризовані події дають змогу стверджувати, що М. Грушевський не лише реалізовував власний підготовлений проект здобуття Україною національно-територіальної автономії. Він наповнив його новими сенсами та ідеями, які були породжені переоцінкою багатьох аспектів революційного процесу в Україні протягом березня–липня 1917 р.р. та виробленням нових підходів до розуміння історичних перспектив молодій українській державності. Без перебільшення, державно-правові погляди вченого стали базою внутрішньополітичного курсу ЦР, визначали зміст та дух основного масиву виданих нею документів, розкривали смислове наповнення конкретних політико-правових ідей провідників українського руху. Зрозуміло, що політик і вчений-соціаліст відповідно до своїх переконань уже на практиці, шляхом конкретних дій намагався в повній мірі спроектувати, вибудувати для України краще майбутнє у складі демократичної федеративної Росії.

Державно-правові позиції керівництва Центральної Ради і його тверде переконання в необхідності перетворення унітарної держави у вільний союз народів на федеративних засадах не дозволили українським лідерам визнати більшовицьку Раду народних комісарів (уряд радянської Росії), як легітимну новопосталу російську владу. Однак, значно переоцінивши власну роль у тогочасному співвідношенні військово-політичних сил, ЦР продовжувала ініціювати формування федерації вільних демократичних державних утворень на території Росії. Саме її тверда вимога створення загальноросійського соціалістичного уряду з представників національних областей і самоврядних одиниць стала однією з причин розв'язання російсько-української війни, агресії з боку більшовицької Росії.

Всупереч реальному становищу у загальноросійському контексті Генеральний секретаріат (уряд України) у своїй відозві «До громадян, урядових і громадських установ» від 3 листопада 1917 р. суперечливо стверджував, що більшовицьке «центральне правительство всієї Росії не має спромоги керувати державним життям», і водночас заявляв, що «Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської як рівноправне державне тіло» [3]. Правова сутність цього акту була абсолютно зрозумілою, але йому вочевидь не вистачало логічної довершеності.

Прийняття III Універсалу, без сумніву, логічно продовжило розвиток автономістської традиції, а проголошення Української Народної Республіки поклало початок впровадженню в життя ідеї федеративістського союзу, яким Центральна Рада бажала «підкреслити ідею українського народоправства і демократії» [7, с. 423] та перебрати на себе провідну роль у конструюванні демократичної федеративної Росії. Дослідники одностайні в тому, що обираючи цей курс, лідери української революції віддавали данину традиціям, а елементарна інерція не дозволила вчасно скоригувати застарілі вчорашні уявлення про достатність потенціалу автономістського ладу [10, с. 290]. Несприйняття терористичного більшовицького уряду і переоцінка власної ролі в міжнаціональних стосунках підштовхнули ЦР до ініціювання відповідних заходів щодо створення федерації вільних державних утворень [10, с. 290].

Зауважимо, III Універсал уже містив новий проект розвитку автономії України, який кардинально різнився від попередніх. У першу чергу, визначальну роль у цьому відіграло переосмислення М. Грушевським та політико-правовим проводом Центральної Ради російського контексту свого автономістсько-федеративістського курсу, який полягав у зміщенні ініціативи та центру реальних дій з формування автономії з Петрограда до Києва. Вітчизняна еліта використала жовтневий переворот в Росії, як привід до рішучих самостійних кроків щодо забезпечення своїх природних, законних домагань.

З огляду на такі обставини цілком закономірними виглядають такі зміни у системі державно-правових поглядів М. Грушевського. Власне він запропонував нову мету українського державотворчого процесу, суть якої полягала в можливості проголошення самостійності УНР: «рішучо відтяти всякі двозначности й неясности та відложивши федерування до того часу, коли буде ясно, коли і з ким федеруватись, зараз стати твердо на принципі повної самостійності Української республіки» [4, с. 569; 8, с. 154–156].

Відтак 12 січня 1918 р. було затверджено текст IV Універсалу. Причому проголошення IV Універсалу стало не результатом цілеспрямованих довготривалих зусиль, не спробою досягнення стратегічної мети, а викликане суворими, драматичними обставинами більшовицької агресії, що розгорталася та посилювалася. Перед тим основоположною тенденцією державотворчої діяльності ЦР у листопаді–грудні 1917 р. стала цілковита відмова від автономістської орієнтації, її місце поступово посів самостійницький курс, спрямований на побудову України, як складової частини демократичної федерації. З появою IV Універсалу концепція автономізму остаточно відходить до історії української політико-правової думки, звільняючи місце в реальному політико-правовому житті ідеї суверенної Української держави [1, с. 11]. Як і попередні Універсали, четвертий однак не означав однозначного розриву з Російською державою, адже в ньому висловлювалася надія на встановлення федеративного зв'язку між Україною та Росією.

Державно-правові ідеологеми лежали в основі конкретних практичних кроків Центральної Ради із забезпечення своєї легітимізації у межах Російської держави та українського суспільства. Незаперечним фактом є значний вплив М. Грушевського на формування державно-правових орієнтацій української влади та національно-визвольного руху в 1917–1918 р.р. Ідеї народництва і федералізму, якими керувався політик у своїй науковій, громадській, політико-правовій діяльності, стали, без перебільшення, й «наріжним каменем діяльності Центральної Ради» [11, с. 9]. Розроблену М. Грушевським модель державно-політичного устрою України, яка базувалася на принципах автономізму і федералізму, підтримувала більшість складу Центральної Ради та представників вітчизняних політичних партій.

Державно-правові погляди М. Грушевського є віддзеркаленням його складного та дихотомного політико-правового світогляду, який формувався на ґрунті співіснування української й російської ментальностей, а також основних тенденцій суспільного розвитку XIX – початку XX ст. Компонент компромісності козацької ідеї обумовлював нестійкість, нестабільність проекту автономії України, ставлячи її в залежність від зовнішніх обставин. Формулювання месіанізму та історичної єдності слов'янської ідеї характеризують живучість федералістської доктрини в системі політико-правових поглядів голови Центральної Ради.

Доба Центральної Ради доводить закономірність та взаємозв'язок розвитку ідей автономізму та федералізму зі становленням особистості М. Грушевського, його політико-правового світогляду, формулювання ним української ідеї, подання конституційного проекту федералізації Росії в 1905 р., а також є головними аспектами співпраці з українською фракцією Державної Думи Російської імперії.

Після гострого конфлікту між ЦР й російським Раднаркомом відомий учений і політик пережив стрімку ідеологічну еволюцію власних поглядів від народництва до глибоких соціалістичних переконань і віри у розгортання всесвітньої соціалістичної революції. На початок 1917 р. М. Грушевський виявився одним з небагатьох українських політиків, які могли запропонувати підготовлену програму розв'язання «українського питання». До того ж, гасло федералізму перетворювало українську політику на реально діючий чинник. Автономістсько-федералістська концепція по своїй суті була елементом демократизму та народництва в українському національно-визвольному русі. Отже, відповідна політика вироблялася М. Грушевським і його спілниками на цілком прогнозованій, усвідомлюваній основі.

Висновки. Державно-правові погляди М. Грушевського безперечно складали основу різнобічної державо- та правотворчої діяльності ЦР, визначали та розвивали основні актуальні тенденції українського бурхливого революційного процесу. Політичний курс ЦР реалізовував традиційний федералістичний напрям вітчизняної суспільної думки кінця XIX – початку XX ст., підготувавши відповідні законні підстави та оптимальну форму української державності на шляху до формування демократичної федеративної Росії. Політико-правові погляди М. Грушевського були не лише певною інтелектуальною конструкцією, а й отримали змогу активно розвиватися та наповнюватися новими сенсами в процесі вітчизняної державотворчої діяльності ЦР.

Список використаних джерел:

1. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий / В.Ф. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 3–14.
2. Верстюк В.Ф. М.С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37–50.
3. Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – 1917. – 23 листопада.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К., 1991 (репринтне видання – К., 1919.) – 572 с.
5. Грушевський М.С. Спомини. (Публікація С.І. Білоконя. Вступ Ф.П. Шевченка) / М.С. Грушевський // Київ. – 1988. – № 9. – С. 115–149.
6. Грушевський М.С. Українська Центральна Рада і її Універсали: Перший і Другий. – 2-е вид., доп. – К., 1917. – 16 с.
7. Ковалевський М.М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук: накладом Марії Ковалевської, 1960. – 720 с.
8. Копиленко О.Л. «Українська ідея» М.С. Грушевського: історія та сучасність / О.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 183 с.
9. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О.Г. Аркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін.; гол. ред. В.М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
10. Солдатенко В.Ф. Внесок М.С. Грушевського в розробку концепції національно-демократичної революції / В.Ф. Солдатенко // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 202–208.
11. Христюк П.О. Замітки і матеріали до історії української революції. – У 4 т. – Відень, 1921–1922. – Т. 1. (Українська революція: Розвідки і матеріали). – 152 с.

